

За державність. – 1932. – № 3. – С. 206 – 225. 11. Шпілінський О. Базар (1921 – 1931) // За державність. – 1932. – № 3. – С. 109 – 134. 12. ЦДА України у м. Львові. Ф.ВNW, м/ф 68848. 13. Сумароків П. Я ще живу // Вісті. – Мюнхен, 1968. – Ч. 130. – С. 85 – 87. 14. ЦДАВОВУ. Ф.3204, оп.1, спр.18. 15. ЦДАГО. Ф.1, оп.20, спр. 664. 16. Сушко Р. Базар: могила 359 воїнів // Історичний календар-альманах Червоної Калини. – 1930. – С. 104 – 127. 17. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. – T.4: kwiecień 1921 – maj 1926. – Warszawa, 1965. – 597 s. 18. Лихолат А.В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917 – 1922 гг.). – К., 1954.

І.О. Гаврилів

ПИТАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ У 1921 – 1941 рр.

© Гаврилів І.О., 2002

Розглядається проблема відновлення української державності через призму діяльності політичних сил Західної України.

The issue of Ukraine as a sovereign state via political activities of Western Ukraine is being considered.

Після поразки визвольних змагань 1917 – 1921 рр. українські землі в черговий раз були окуповані нашими сусідами. Діяльність емігрантських урядів рішуче підтримали своєю боротьбою народні маси Західної України, що внаслідок воєнних дій перебували під окупацією Польщі. Політичний провід очолили ще довоєнні галицькі партії: УНДП, УРП, УСДП, УХСП, які були об'єднані в Українську Національну Раду (УНР). Представником боротьби західних українців з польським окупаційним режимом на міжнародній арені став еміграційний уряд ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем, який з листопада 1919 р. перебував у Відні.

Державно-правовий статус окремотії української Галичини розглядався Радою Союзу Народів і був зафіксований у мирному договорі в Севрі (10 червня 1920 року) і в протоколі в Спа (10 липня 1920 року). Галицькі політики вважали, що раз в основу післявоєнного устрою Європи закладено “14 пунктів” президента США В. Вільсона, який сказав, що новоповстала Польська держава має включати тільки території, які заселені “недискусійно польським населенням” – то питання національно-державного статусу Східної Галичини має вирішитися на користь українців. Є. Петрушевич з цього приводу підкреслював: “Я маю вражіння, що хоч аліанти підпирають Польщу, але вони таки обмежать її до належних етнографічних границь. Ясно, що Польща буде трівкійша, чим менше непольського елементу буде обіймати” [1].

30 квітня 1921 року УНР запропонувала державам Антанти проект “Основ державного устрою Галицької Республіки”. У цьому проекті Галицька республіка проголошувалася незалежною і суверенною державою, кордони якої охоплювали, фактично, українську етнічну територію. Всім мешканцям надавалися рівні права у громадсько-політичному житті. Устрій держави – республіканський. Проголошувалося загальне виборче право, передбачалося дотримання демократичних свобод. Законодавча влада в руках Державної

Ради, а виконавчу очолював президент, якому підпорядковувався уряд. Державною мовою мала бути українська, але передбачалося вживання польської та єврейської. Для охорони держави мала бути створена армія, незалежною бачилася судова влада тощо. Все це мало втілюватися в життя під егідою держав Антанти [2]. Діячі ЗУНР, втілюючи в життя ідею незалежної Галицької республіки, вважали, що вона стане базою для майбутньої консолідації всіх українських земель в єдиній державі.

Для досягнення цієї мети дипломатичними структурами уряду ЗУНР організовувався тиск на зарубіжні парламенти та уряди. Чималі надії покладалися на дипломатичну, фінансову і морально-політичну підтримку США та Канади, британців заохочували прикарпатською сировиною, питання Галичини ставилося на декількох міжнародних конференціях. В цю боротьбу включилася і УГКЦ на чолі з митрополитом А. Шептицьким, який з 1920 по 1923 рр. здійснив вояж у Ватикан, Францію, Швейцарію, Бельгію, Голландію, Англію, США, Канаду, Аргентину, Бразилію, добивається перед політичними представниками західного світу справедливого вирішення долі свого народу. Є. Петрушевич надіслав відозву до української еміграції за океан з проханням підтримати визнання державної самостійності Галицької республіки [1, 14 травня]. Українська громада США та Канади відгукнулася збором коштів, масовими маніфестаціями, надсилала послання до Ліги Націй та держав Антанти з осудом польської окупації Галичини тощо. Галицьку проблему піднімали численні емігрантські групи, представлені в багатьох європейських країнах, товариства військовиків, діячів науки і культури. Ними було організовано низку масових заходів, щоб привернути увагу міжнародних політичних кіл та громадськості до становища українців на західноукраїнських землях.

Активна діяльність українських політичних сил змусила Раду Ліги Націй на початку 1923 р. створити комісію у справах Східної Галичини. До її складу увійшли: Лерохе (Франція), Саргент (Англія), Вануцеллі (Італія), Інякаші (Японія). 14 березня 1923 р. Рада послів санкціонувала анексію Східної Галичини, але Польща повинна була гарантувати автономію Галичини і підписати договір про забезпечення прав національних меншин.

Рішення Ради послів викликало рішучий протест українських політичних кіл. Міжпартійна Рада закликала до єдності всіх політичних сил [3]. Незважаючи на те, що міжнародні урядові кола зігнорували долею великого європейського народу, пожертвували українською державністю заради європейського спокою, активна діяльність галицьких політиків продовжувалася. Так, Є. Петрушевич підготував промову на засідання Ліги Націй, в якій йшлося про історичні українсько-польські стосунки, було викладено історію становлення ЗУНР, показаний тероризм польської окупаційної влади в Галичині, який вимагав певних санкцій від Союзу Народів і відшкодування українському населенню [З. – ф.355, оп. I, спр. 128, арк. 3 – 33]. Весною 1923 р. Українська військова організація (УВО) розгорнула потужну саботажну акцію [З. – ф. 205, оп. I, спр. 913, арк. 2].

Щоб зменшити напругу протистояння з українцями, поляки у 1923 р. проголошують загальну амністію тим політичним емігрантам, які підтримали міжнародну боротьбу за Східну Галичину, вважаючи, що краще особисто контролювати ворогів, ніж мати їх за кордоном. 26 вересня 1923 р. польський сейм прийняв закон про воєводську автономію у Східній Галичині та утворення українського університету. Існування українського університету стало гострим політичним питанням. Українці домагалися перенести український університет з Праги до Львова [4]. Поляки вважали, як писала одна з газет, що "... це має за мету – збір найбільш гайдамацьких студентів, ворожих державі і організування їх для

замахів та агітації...” [5]. Польські партії та організації пропонували створити український університет у Кракові, а потім, можливо, перенести його до Львова [4. –ф.І, оп.57, спр. 1184, арк. 23]. Зрештою польська влада питання української вищої школи та взагалі автономії так і не вирішила.

Після березня 1923 р. в галицькому політичному провіді склалося дві позиції. Одна – за продовження боротьби з Польщею власними силами, а друга – за те, щоб використати можливість визволення Східної Галичини за допомогою Радянської України [6]. В результаті українські політичні партії поступово відмовляються від революційних методів боротьби. Раднофільство остаточно вразило не тільки прибічників Є. Петрушевича, але й УСДП. Єдина УВО хотіла вести довгу революційну боротьбу як самостійна суверенна сила, не зв’язана ані законами окупантських держав, ані програмами чи тактичними настановами дійсних політичних центрів і партій, що не виключало можливості співпраці.

У другій половині 20-х рр. відбувається перегрупування політичних сил Західної України. Відновлена УСДП звільняється від раднофільських впливів, згуртовується на національних засадах.

Галицькі радикали об’єднуються з волинськими есерами в Українську Соціалістично-Радикальну Партію (УСРП). У Програмі якої було зазначено, що УСРП виступає за соборність українського народу на всіх його землях, за об’єднання всіх українських земель в одну соборну незалежну Україну. Радикали не бачили різниці між польською шляхтою і польським робітництвом, тому партія підтримала окремі українські профспілки. Вважали, що землю без викупу потрібно передати селянам. Було відзначено, що УСРП не може співпрацювати з тими українськими політичними силами, які стоять за сучасним капіталістичним ладом. Партія не йшла також на співпрацю з КПЗУ, яка перемагала український самостійний соціалістичний рух [6, спр. 308, арк. 1 – 6]. УСРП в своїй Програмі основну увагу приділяла соціальним, політичним реформам, розвитку національного культурного життя. Разом з цим різко негативно оцінювався стан справ в УРСР.

У 1925 р. УНТП, УПНР і національна група Української парламентської репрезентації з північно-західних земель Західної України створили Українське Національно-Демократичне Об’єднання (УНДО). На другому з’їзді організації у 1926 р. була прийнята Програма, в ній визначено політичну мету УНДО: “...здобуття соборної і незалежної Української держави і тому партія обстоює політичне самоозначення українського народу на всіх його етнографічних землях”. Для її досягнення об’єднання закликала до боротьби за політичне, економічне та соціальне визволення українського народу. В Програмі розкрито економічну, соціальну та культурно-освітню політику УНДО. Ундісти були прихильниками демократичного устрою держави. Вони виступали за націоналізацію великих підприємств, розвиток кооперації, передачу землі у власність українському селянству, соціальне забезпечення та справедливі податки, восьмигодинний робочий день тощо. Освіту бачили безплатною та загальнодоступною, а церкву – рівноправною тощо [2, с. 172 – 174].

Більшість членів УНДО викривали антинаціональний характер більшовицького режиму на Східній Україні. Так, голова партії Д. Левицький стверджував, що “...т. зв. радянська влада на Україні не є дійсно фактично українська. Там над нашими братами завис важкою рукою, накинений насильно, диктат імперіалістичний, тепер червоної Москви” [6, спр. 168, арк. 78]. Але, очевидно, під впливом пропаганди українізації в УРСР, за наполяганням деяких прорадянськи настроєних ундістів, що гуртувалися навколо часопису “Рада”, в резолюціях з’їзду було записано: “За ризьким кордоном на українських землях відбу-

ваються в Українській радянській державі великі національні зрушення. Там росте національна культура, там кріпне національна сила. На Радянській Україні назрівають тепер процеси, що скоріше чи пізніше віддадуть на Україні суверенні права всьому українському народові. Український нарід під Польщею орієнтується на ту національну силу і на ті національні успіхи, що ростуть над Дніпром, а наша партія достроює до них політичну тактику” [6, спр. 168, арк. 264]. Деякі політики перебували в ейфорії і їм важко було спрогнозувати хід подій на Східній Україні в майбутньому.

Натомість представники націоналістичних політичних сил західноукраїнського суспільства щодо подій в УРСР стверджували: “Можна лише дивуватися, як страшно низько можуть впасти наші історичні люди, яким доля вложила в руки керму нашими визвольними змаганнями та дала можливість положити тривкі підвалини нашої національно-державної традиції. Як дуже низько може впасти людина, що за кількасот долярів поневіряє своїм історичним ім’ям, – не можна дарувати ні наївності, ні злочину. А лише наївний або злочинець може ширити погляди, що над Дніпром існує Українська держава з власним національним розвитком на всіх ділянках життя (розстріли, процеси, утиски всіх верств населення!), яка мріє про визволення Західної України (Ризький договір!)” [7].

Головну роль в об’єднанні всіх українських націоналістичних сил відіграла УВО. Після багатомісячної підготовки в 1929 р. у Відні відбувся Конгрес, на якому була створена Організація Українських Націоналістів (ОУН). Важливе місце в роботі Конгресу зайняло вироблення і прийняття концепції майбутнього державного ладу в Україні. Суть її полягає в такому: а) Україні потрібно пройти етапи державного будівництва: національне визволення, державне закріплення та розвиток; б) у часі визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу українській нації та найбільшу її відпирність назовні; в) на час перехідного періоду головна роль належатиме голові держави, який підготує створення законодавчих та виконавчих органів; г) основою адміністративного устрою Української держави буде місцеве самоврядування, кожний край матиме свій представницький законодавчий та виконавчий орган [8].

Конгрес також зосередив увагу на розробленні перспективи соціального та економічного розвитку майбутньої України. Щодо промислового розвитку, то домінуючими мали бути такі форми власності, як: державна, кооперативна та приватнокапіталістична. Основу аграрної політики становитиме середняцьке приватне землеволодіння, продаж і купівля землі мають бути обмежені державним регулюванням. Загалом розвиток всього господарського життя України бачився як поєднання державного з приватним. Широко застосовувалася кооперація. Конгрес визначив розвинуту державну соціальну політику та забезпечення працівникам восьмигодинного робочого дня. Українська держава сприятиме національній церкві, а релігія стоятиме на сторожі морального виховання нації. Школа має бути єдина, безкоштовна, обов’язкова. Допускаються приватні навчальні заклади під контролем держави. На підставі загальної обов’язкової військової повинності буде збудована українська регулярна армія і військово-морський флот. Загалом Україна повинна стати важливим чинником у східноєвропейській політиці [8, с. 7 – 10, 12 – 15].

Виходячи із складностей тогочасного розвитку України націоналісти, цілком слушно, вбачали тільки шлях національної революції для встановлення Української Держави, а її забезпечення – лише через національну диктатуру. Пояснюючи вимоги цього постулату, члени ОУН стверджували, що “...ми націоналісти проти інституту диктатури, як форми державного ладу за нормальних умов життя нації. Ми лише обстоюємо національно-

революційну диктатуру як перехідний стан, бо вона дає можливість українській нації доцільно та раціонально в найкоротший час вибороти собі визволення та незалежну державність. Коли національна диктатура виконує своє завдання, то в Україні встановиться нормальний лад на засадах народоправства. Українська нація цілком вільно зможе виявити волю через представницькі органи, а її суверенність буде розподілена між головою держави, законодавчим тілом і вищим судом” [9].

Як бачимо, політична та соціально-економічна програма ОУН була досить реалістичною та з перспективою розвитку українського суспільства на демократичних засадах.

У 30-х рр. в політичному житті Західної України відбувається розшарування, згодом вимальовуються дві політичні лінії: одна – противники насильницьких заходів, прихильники компромісу, які вбачали в польській державі менше зло порівняно з терором більшовицької Москви, йдуть на переговори з польськими урядовими чинниками. Друга – прибічники поширення революційної боротьби в її різних формах, сповідувачі курсу на підготовку українського народу до майбутньої національно-визвольної боротьби.

Напередодні Другої світової війни керівництво УНДО вважало, що потрібно рахуватися з фактом перебування західноукраїнських земель в складі Польщі, тому вести боротьбу тільки за територіальну автономію. У 1938 р. УНДО висунуло низку вимог до польських властей: а) наділення українських етнічних земель у Польщі територіальною автономією з власним сеймом, урядом і власною територіальною армією...; б) змінити закон про територіальну самоуправу, щоб забезпечити громадянам безпосередній вплив на їх діяльність; в) в демократичному напрямі ввести зміни до виборчого закону, щоб самі виборці мали безпосередній та вирішальний вплив на кандидатів до парламенту; г) припинити роздачу земель поміж спроваджуваних з заходу колоністів, роздати землю малоземельним і безземельним місцевим селянам; д) заснувати український університет у Львові та розбудувати народне і середнє шкільництво всіх типів і видів з українською мовою навчання на всіх етнічних територіях, відповідно до чисельності і потреб українського населення [2, с. 394].

Активна діяльність політичних сил Західної України, загострення міжнародної ситуації в кінці 30-х років змусило польську владу задуматися над вирішенням українського питання. Особливо налякало поляків проголошення незалежної Карпатської України. В Західній Україні політичні сили на чолі українського громадянства одностайно виступили на захист незалежності Закарпаття. “Звідси повинно початися визволення України” – заявив голова Фронту національної єдності (ФНЄ) Д. Паліїв на зібранні з нагоди подій на Карпатській Україні [3, спр. 493, арк. 203]. Була опублікована спільна заява політичних партій Західної України в обороні Закарпаття. У Львові відбулася велика демонстрація з гаслами: “Слава Україні!”, “Ганьба чехам, ганьба ляхам, ганьба мадярам, хай живе соборна Україна!”, “Хай живе Закарпатська Україна!” [3, арк. 198].

Українці західноукраїнських земель переходили польсько-чеський кордон та вливалися в ряди оборонців Карпатської України. Чільні діячі ОУН були дорадниками і співробітниками президента А. Волошина. Членами Генерального Штабу Карпатської Січі були оунівці: М. Колодзінський, З. Коссак, Р. Шухевич, О. Карачевський, Г. Барабаш, Ю. Лопатинський, Є. Врецьона.

Події на Карпатській Україні закінчилися окупацією її Угорщиною. Незважаючи на втрати, члени ОУН у збройній боротьбі здобули досвід ведення війни, переконалися, що потрібно покладатися лише на власні сили і показали світові, що українці мають політичну силу, яка зможе відстояти їх інтереси. На засідання Центрального Комітету УНДО голова

партії В. Мудрий з приводу подій на Закарпатті змушений був визнати, що ця жахлива трагедія гри чужих сил коштом нашого живого організму викликала розгубленість та розчарування українців.

Очевидно, що західноукраїнські політичні сили були розчаровані занепадом Карпатської України, державність якої гаряче підтримували всіма доступними способами. Також певне сум'яття вніс радянсько-німецький договір від 23 серпня 1939 р. Голова УНДО В. Мудрий констатував: “Раніше ми орієнтувалися, що буде зудар західного світу зі східним – большевицьким. Ця концепція зійшла з платформи актуальності, бо західні держави ігнорують справи недержавних народів. Ми тільки “сліпе зняряддя гри чужих сил”. Потрібно зберегти українську національну субстанцію” [3, ф. 344, оп. I, спр.57, арк. 6 – 7].

З початком війни УНДО закликала українців підтримати Польську державу. Був створений Український національний провід, в якому мали взяти участь визначні політичні, громадські та церковні діячі Західної України. З вступом радянських військ на територію Західної України політичні партії саморозпустилися, а діячі цих партій – дехто емігрував, а ті, що залишилися в краї, зазнали репресій.

Організація Українських Націоналістів напередодні війни, 27 – 29 серпня 1939 р. скликала свій другий великий збір у Римі, на якому прийняла нову Програму та Устрій організації. Очевидно, що під впливом тоталітарних режимів, що утверджувалися в світі у 30-х рр., зазнали змін Програма та Устрій ОУН. В державному будівництві зростає роль держави, фактично встановлена монополія на ідеологію та організацію політичного життя майбутньої України. Характерним є утвердження принципу вождизму в самій ОУН, чого не було раніше [10].

Оунівці Німеччину вважали природним союзником проти Польщі і Росії. Члени ОУН постійно підтримували зв'язки з офіцерами німецької армії та деякими діячами з зовнішньополітичного відомства Німеччини, що лояльно ставилися до української справи. В другій половині 30-х рр. зовнішня політика Німеччина створювала враження, що завданням німців є здійснити похід на Схід для того, щоб визволити народи СРСР від московського більшовизму. З початком війни Провід Українських Націоналістів (ПУН), за допомогою Німеччини, планував відновити Західноукраїнську державу, канцлером якої мав стати О. Сенік. Можливо, це і прискорило початок радянсько-польської війни. Очевидно, що окупація радянськими військами Західної України стала несподіванкою для ПУН, який заявив: “За допущення червоної Москви в Європу – Німеччина несе велику історичну відповідальність. Цим актом вона зокрема (як у випадку з Чехо-Моравією й Карпатською Україною) уневажнила нею ж оголошені гасла національного самоозначення...” [10, ф. 4331, оп. I, спр. 2, арк. 70].

Згодом в ОУН викристалізуються дві концепції, конфлікт яких став однією з причин розколу організації. ПУН на чолі з А.Мельником, вважав, що прогнозований військовий конфлікт між Німеччиною та СРСР об'єктивно приведе до відновлення незалежності України. Революційний Провід (РП) ОУН на чолі з С. Бандерою планував тільки використати можливу німецько-радянську війну для проголошення Української держави. Перші розраховували на милість Німеччини, другі – робили ставку на власні сили. Пропозицію А. Мельника і ПУН підтримали – Український центральний комітет в Кракові (голова В. Кубійович), Українське національне об'єднання в Берліні (очолював Т. Омельченко), вони вели діяльність на створення Української держави під німецьким протекторатом. РП ОУН зумів об'єднати всі інші українські політичні сили в Український національний

комітет на демократичній парламентарній основі, що мало сприяти створенню майбутніх органів влади у самостійній Україні.

З початком німецько-радянської війни каталізатором національно-державницького відродження мав стати спеціальний загін ОУН-СД (самостійників-державників), який увійшов до Львова 30 червня. Виступивши в місто, члени групи заходилися скликати авторитетних громадян на збори в будинку “Просвіти”. Соратник С. Бандери, голова загону Я. Стецько відвідав митрополита УГКЦ А. Шептицького і повідомив про намір проголосити відновлення Української держави. Владика Андрей дав своє благословення: “Честь України вимагає робити те, що ви задумали, сьогодні. Робіть в ім’я Боже, я благословляю” [11].

Національні збори почали свою роботу о 20 год. 30 червня 1941 р. В них взяли участь близько сотні видатних особистостей Львова. Я. Стецько зачитав Акт проголошення відновлення Української держави. Присутні з ентузіазмом вітали цей Акт, прийняли одноголосно, відспівали гімн “Ще не вмерла Україна”. Відразу ж було вирішено створити національний уряд – Українське державне правління (УДП), яке очолив Я. Стецько. Склад уряду був коаліційним: (9 членів ОУН, 2 – УНДО, 1 – ФНС, 2 – соціал-радикали, 1 – соціал-революціонер [12]. Перед парламентом стала Рада сеньорів на чолі з К. Левицьким. Пізніше вона була перейменована на “Українську Національну Раду у Львові” [II, с. 308]. В перші дні свого існування УДП налагоджувало суспільно-громадське та культурно-освітнє життя м. Львова.

По селах та містах Західної України відбулися плєбісцитові акції, які зібрали тисячі підписів про підтримку Акту 30 червня 1941 р. Похідні групи ОУН перевели проголошення державності за р. Збруч, де мешканці східноукраїнських земель теж радо вітали цей Акт. Цей процес тривав до вересня 1941 р. і дійшов до околиць Києва [10, спр. 15, арк. 5 – 74].

Отже, ОУН (СД), використавши німецько-радянську війну, зуміла очолити українське громадянство і у міру просування фронту на схід вела конкретну роботу з мобілізації національних сил в справі державотворення. У багатьох випадках німецьку армію місцеве населення зустрічало з хлібом і сіллю як визволителів від ненависного більшовицького режиму, а німецькі військовики здебільшого вітали прагнення українців до суверенного життя. Але реальна спроба українських політичних чинників взяти владу в Україні насторожила німецьку окупаційну владу, яка просувалася за військами. В результаті з Берліна був отриманий наказ припинити всі дії українців для досягнення політичної самостійності Української національної держави. С. Бандера, Я. Стецько та інші репрезентанти української державності були зарештовані.

Отже, 1921 – 1941 рр. в історії українського державотворення пройшли під знаком боротьби західноукраїнських політичних сил і довели до проголошення Української держави 30 червня 1941 р., що стало метою у майбутній національно-визвольній боротьбі та послужило проміжним етапом в утвердженні незалежності України у 1991 р.

1. Свобода Джерсі Сіті. – 1921. – 8 березня. 2. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. – Нью-Йорк, 1983. – Т.2. – С. 7 – 15. 3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф.205, оп.1, спр. 427, арк. 14, 19. 4. Державний архів Львівської області, ф.1, оп. 57, спр.831, арк. 19 – 20. 5. Slowo Polske. – 1924. – 19 pazdziernika. 6. Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф.6, оп. I, спр. III, арк. 8. 7. Мартинець В. Українська справа та її зовнішнє ставлення // Розбудова Нації. – 1930. – № 5 – 6. – С. III. 8. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955 рр. // Збірка документів, 1955. – С. 6. 9. Розбудова Нації. – 1929.

– № 8 – 9. – С. 255, 257. 10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 3833, оп.І, спр. 201, арк. 42 – 76. 11. Стецько Я. 30 червня 1941. – Торонто, 1967. – С. 186. 12. Визвольний Шлях. – 1991. – № 6. – С. 650 – 651.

М.П. Гетьманчук

РИЗЬКИЙ ДОГОВІР І ЧЕТВЕРТИЙ РОЗПОДІЛ ПОЛЬЩІ В 1939 РОЦІ

© Гетьманчук М.П., 2002

Проаналізовано вплив Ризького договору на радянсько-польські відносини міжвоєнного періоду і події, пов'язані із четвертим розподілом в Польщі у 1939 р.

The influence of the Riga's Pact on the Soviet-Polish relations and the 4 th Poland division's wents have been analysed in this paper.

Українська історіографія вересня 1939 р. засвідчує особливу важливість цієї проблеми для науки. Тим більше, що за останнє десятиріччя публікації нових джерел і спеціальних видань істотно розширили базу про події початкового етапу Другої світової війни. Це стосується як спеціальних праць, так і численних публіцистичних розвідок і спогадів [1, с. 31 – 40]. Більшість вітчизняних дослідників розглядають проблеми 1939 р. через призму того, що розчленування України у 1917 – 1920 рр. і захоплення Польщею західноукраїнських земель негативно позначилося на міжнародних відносинах та стало однією з причин напруги у міжвоєнній Європі. А враховуючи жорстокий характер польського окупаційного режиму у Західній Україні до 17 вересня 1939 р., українським історикам сьогодні нелегко звільнитися від емоційних, іноді однобоких оцінок цих подій, хоча прагнути до цього необхідно. Здебільшого і в оцінці вересня 1939 р. у польській історіографії також присутні національно-емоційні аргументи, особливо пов'язані з болючими сторінками радянсько-польських відносин, починаючи від польсько-радянської війни 1920 р.

18 березня 1921 р. після переговорів у Ризі було укладено договір між Радянською Росією і Радянською Україною з одного боку, і Польщею – з іншого, про припинення польсько-радянської війни 1920 р. Мир було укладено без участі Української Народної Республіки, хоча згідно з Варшавським договором 1920 р. Польща зобов'язувалася не укладати мирних договорів, які б стосувалися кордонів України. Із радянського боку переговори вели дві формально незалежні держави – РРФСР та УРСР. Проте дійсний стан речей став ясным дуже швидко, більшовицька Росія пішла на значні територіальні поступки Польщі за рахунок України. За умовами Ризького миру у межах Польщі залишилося 162 тис. кв. км українських земель з населенням понад 11 мільйонів чоловік [2, с. 49].

Укладений Ризький договір як в Москві, так і у Варшаві зустріли неоднозначно. Під час ратифікації договору у польському сеймі 14 – 15 квітня 1921 р. представники майже всіх політичних сил Польщі відзначали його компромісний характер, вказуючи на те, що війна була лише епізодом у віковій боротьбі між Росією і Польщею. Негативними сторонами договору у сеймі вважали два основні моменти: 1) поразку федераціоналістської концепції Ю. Пілсудського; 2) залишення поза межами Польщі 2 млн. поляків [3, с. 111 – 126]. Вже у 1925 р. Ю. Пілсудський під час розмови з Я. Глуховським зазначив: "Вам цієї Польщі не втримати, буря насувається надто велика. Нинішня Польща здатна до життя